

daja svojo poštenost na debelo ali na drobno, če se že ne zateče v napuh, če si že zavoljo slabe vesti ne izmisli kakšne vere, ki bi ga opravičevala pred ljudmi in pred seboj, skratka, če ne postane pridigar: medtem ko počne najhujše svinjarije — pridiga lepoto, čast, domoljubje in kar je še takšnih lectarskih sladkosti.«

Če je bilo prej povedano, da je za roman značilna preprostost, pa je na drugi strani Zupančičevo pisanje izrazito intelektualistično, na tisti stopnji seveda, ko se intelekt po temeljnih spoznanjih sveta in človeka začne vračati k prvinskim, preprostim življenjskim osnovam. Ta pisateljev intelektualizem se kdaj pa kdaj celó ne more dovolj približati tistemu preprostu čustvovanju in razmišljanju, iz katerega je bil nekoč izšel in zdaj avtorju pomeni spomin kot tudi pribežališče. Tako se pogovori med mladim parom Plat — Eva gibljejo na neki višji ravnini, ne na ravnini fantovih ali dekletovih, pač pa pisateljevih spoznanj. Videti je, ko da bi pisatelj iz svojega življenjskega zenita še enkrat hotel podoživeti tisto, kar ga je vznemirjalo pred davnimi leti in česar nekoč ni mogel do konca dognati. Zato pa ves roman daje vtis pristne doživetosti, iskrenosti in nenarejene originalnosti. In prav zato bomo verjetno šteli Plat zvona med boljša Zupančičeva dela.

Jože Šifrer

MED »TRDNJAVSKO« ZAPRTOSTJO IN ZAUPANJEM V LJUDI

Selimovičev najnovejši roman *Trdnjava* (Tvrđava, 1970) nas nehoti sili, da ga primerjamo z romanom *Derviš in smrt* in tehtamo, ali je na podobni kvalitetni ravni kot prejšnje delo, ki je doživljalo tako bleščeče ocene. Gotovo ni pretirana trditev, da gre za enak ustvarjalni vzpon in ni izrazna moč prav nič manjša kot v prejšnjem delu.

Kot vse kaže, je bila pisatelju ta dopolnitev, to se pravi roman *Trdnjava*, verjetno več kot nujna; in takó je malce resigniranemu in v temnejše barve odetemu *Dervišu* Meša Selimović postavil nasproti nekoliko svetlejši pendant (ki je hkrati drugi del predvidene »bosanske trilogije«), iz katerega preveva upanje in zaupanje v dobro in ljudi.

Zgodba mladega pesnika Ahmeta Šaba, ki je doživel strahote vojne (hočimska bitka) in jih želel čimprej pozabiti (*»Ne splača se pripovedovati o strašnem ubijanju, o človeškem strahu, o zverstvih enih in drugih, ne bi se bilo treba spominjati niti obžalovati niti slaviti. Najbolje je pozabiti...«*), je predstavljena pravzaprav zelo preprosto. V časovni nepretiraniosti se pred nami zvrstijo najpomembnejši zapleti v njegovem življenju, in sicer v krajšem obdobju po vrnitvi iz vojne. Na junakov življenjski tok sta (tedaj) odločilno vplivali zlasti dve stvari: prvič, zameril se je nosilcem oblasti — moči (povedal je resnico o družbenem redu in ljudeh na oblasti, zaradi česar je izgubil že tako skromen košček kruha), in drugič, kmalu po vrnitvi mu je sreča naklonila, da je spoznal deklico Tijano in doživel véliko ljubezen. Prvo ga je onesrečilo, drugo pa pomagalo, da ni obupal, marveč ohranil vero v življenje in soljudi.

Eno izmed temeljnih spoznanj, ki ga je pisatelj izpovedal v romanu, je v prispodobni izrečeno že v naslovu. *»Trdnjava je vsak človek, vsaka skupnost, vsaka država, vsaka ideologija.«* Takó je pisatelj zapisal v pojasnilu ob koncu romana. V delu pa je z vso ustvarjalno močjo dokazoval, da je treba človekovo odtujenost, zaprtost in razčlovečenost ter manipulativno moč ustanov, ki delujejo v imenu Nekoga (oblastnikov) in proti človeku, premagati in omogočiti, da bo vedno spregovorila pristna človečnost. Ahmet Šabo je — ves pretresen od vojnega

nasilja — želel hoditi po taki poti, ki bi pomagala premostiti prepahe med ljudmi in bi ljudi odvrčala od maščevalnosti.

Časi, pretkani z nasiljem, z nezaupljivostjo in sumničanjem, nasilno in kruto turško gospodarstvo nad bosanskim ljudstvom, vse izrazitejša žejta ljudi po maščevanju zaradi prestanih krivic itd. — vse to je v delu ustvarilo ozračje, ki je toliko bolj poudarilo in močno osvetlilo podobe človeške »trdnjave«. Premostiti človekovo »trdnjavo« zaprtost je po pisateljevem prepričanju mogoče le z ljubeznijo; to je sicer zamotana in trnjeva pot, ki pravzaprav nikoli ni končana, toda druge ni, če hočeš premagati zlo. Ko se človek spopada s »trdnjavo« v sebi in zunaj sebe, ima opraviti zlasti z dvema obrazoma odtujenosti in zaprtosti: posamezne človeške ustanove (npr. država, ideologija itd.) so postale totalitarne, se človeku iztrgale iz rok in postale sila, ki mu je sovražna, človek se mora zato osvoboditi njihovega vladanja; druga trdnjava pa je človek sam: zaprt je vase in se pred sočlovekom skriva v svojo nespoznanost; zbližujeta ga z ljudmi in hkrati lomita zaprtost lahko samo ljubezen in prijateljstvo.

S pogubno močjo oblasti smo se srečali že v *Dervišu*, v *Trdnjavi* je predstava o njej podobna, le da so pojavne oblike oblasti postavljene bolj v ozadje kot grozeča in neprijetna vsakdanja navzočnost, ki preži na sleherno človekovo svobodnejše hotenje in ga zatira. Takó človek svoje moči ne uporablja v plemenite in koristne namene, za sočloveka, marveč kot moč — oblast, ki »jemlje človeku pamet in ga slepi«. Takšna moč človeka odtuja in si ga popolnoma podreja. Tudi v tem delu — le da ob drugačni vsebini — je pisatelj izrazil odpor do vsega, kar omejuje človekovo svobodo. Vse, kar je v zvezi z manipulacijo oblasti, je zavito v skrivnostno meglo — podobno kot v

Dervišu — in deluje zahrbtno, strah zbujajoče, obdano je s hinavščino (prim. zborovanje v džamiji, na katerem so o Ramizovem »zločinu« — ljudem je razlagal resnico in jim odpiral oči — govorile vse pomembnejše osebnosti mesta) in z neprestanim sumničanjem, ali se morda v posamezniku ne skriva svobodnejša misel. »Oblast je tudi najtežja hiba. Zaradi nje se ubija, zaradi nje človek umira, zaradi nje se izgubi človeški lik«, je dejal uporni Ramiz.

O srednja osebnost v romanu in nosilec dogajanja je seveda Ahmet Šabo, prek katerega pisatelj (roman je napisan v prvi osebi) tudi pripoveduje (izpoveduje) o svojem spoznanju in življenjski viziji. Ahmet hoče pozabiti na zlo vojne in ljudi odvrča od maščevalnosti. Zlu se junak postavlja po robu z dosledno zvestobo sebi, s svojim nekonformizmom, ki se ga trdno oklepa, pa čeprav ga žene v revščino in bridko življenje. Zavrnil je ponudbe, ki so postavljale samo en pogoj: odreči se svoje miselnosti (k temu naj bi nagovoril tudi Ramiza). Derviš Nurudin se je v *Dervišu* oprjel maščevanja, da bi krivici poravnal dolgove, medtem ko se Šabo bori proti temu.

Na prvi pogled se zdi, da ga je pisatelj upodobil premalo dejavnega, in preveč dovolil, da se drugi poigravajo z njim, in premalo lahko vpliva na uravnavanje svojega življenja. Njegovo odzivanje pogosto niha med malodušjem in zanosnim optimizmom. Gre za svojevrstno »borbeno neborbenost«, ki Ahmeta pelje v preiščljanje in tehtanje svojega in tujega ravnanja, pogosto ga obvladuje melanholičnost, sicer pa vedno skuša v ljudeh najti in zbuditi človeka. Verjetno je pisatelj prav s to preplitko junakovo aktivnostjo hotel še posebej izraziti njegovo tragično nemoč (v družbi). Junakova življenjska pot je prepletena z neprestanimi padci (stiske) in vstajanjem, ob tem pa se hkrati vse bolj približujejo resnici.

Kljub nenehnim težavam je poln zaupanja v dobro v ljudeh, toda njegova vera v ljudi v nobenem primeru ni kakšna različica optimističnega voluntarizma, marveč postopno izgrajevano in v trpljenju oblikovano prepričanje, da le tak izhod lahko da življenju pravi smisel. Zato je tudi razumljivo, da so v delu izgovorjene besede, da je »*ljubezen vseeno močnejša od vsega*«. Sila tenkovesten in občutljiv Ahmet prisluškuje svoji vesti in sam s seboj temeljito razčiščuje, ob tem pa vsakršno surovost in nasilje doživlja kot veliko bolečino.

Pravo nasprotje Ahmetu je Osman Vuk, ta navidezno nastopa bolj kot epizodna osebnost, v resnici pa je človek, ki »režira« dogajanje in kljubuje oblastnikom, in sicer s svojo podtalno močjo in zvitostjo, ne brani pa se tudi nasilja, če gre za pravično stvar (skrivnostna Ramizova rešitev iz ječe, Avdagina smrt). Prav ob takem Osmanovem ravnanju si je Ahmet vedno zastavljal vprašanje, kaj je tolikokrat resle prek nasilja mogoče doseči dobro (!). »...mislil bom o čudni urejenosti sveta, v katerem pogosto, ko delaš dobro, narediš tudi zlo. Toda ali je vredno dobro, če ga ne moremo doseči brez zla? Ne mislim na cilj, marveč na človeka, zato je vsak moj korak negotov.« Čeprav je ostal odgovor nedorečen in dilema še naprej živa, pa je v bistvu jasna Ahmetova opredelitev, ki jo je izrazil takole: »*Videl sem, kako je umrl močan človek, ubila ga je žalost, videl sem morda uboj iz daljave, videl sem človeško sovraštvo, mislil pa sem — kot obseden — samo na eno: ali je bila njegova zadnja misel maščevanje ali ljubezen ... Odločil sem se za ljubezen. Manj je resnično in manj verjetno, toda bolj plemenito. In lepše: tako ima vse več smisla. Smrt in življenje.*«

Po svoji življenjski prepričljivosti in literarni dovršenosti se v *Trdnjavi* odlikuje zlasti Mahmut Neretljak. Svoje-

vrstno groteskno-tragično podobo dobrega, nemirnega, naivnega, pa vendar premetenega, revnega, a po človečnosti bogatega Mahmuta je pisatelj upodobil s prav posebno ljubeznijo in umetniško močjo. V njegovi osebnosti je tudi dovolj izrazito in prepričljivo izražena vsa tragična človekova razpetost med sanjami in hrepenenjem na eni in prebujanjem v življenjski resničnosti na drugi strani. Mahmut blodi med fantazijo in stvarnostjo, življenjsko trdnostjo in negotovostjo. Pri vsem tem mu ni prav nič potreben ponos, marveč prijateljstvo, ki ga zna sam iskreno izžarevati.

V *Trdnjavi* je Selimović zapel tudi visoko pesem o ljubezni. Ljubezen med Ahmetom in Tijano je močnejše obarval s sentimentalnostjo, ki ponekod ni preveč skladna s celotno pripovedjo. Podobno velja tudi za močno idealizirane poteze dekleta, ki prav zato veliko bolj deluje kot utelešena ideja in je (v glavnem) bolj silhueta kot polnokrvno človeško bitje.

Tako kot je roman *Derviš* bleščeč po izrazni plati, tudi *Trdnjava* prav nič ne zaostaja oziroma je po svoji literarni virtuoznosti *Derviša* morda celo presegla. Po kompozicijski plati je *Trdnjava* dosti bolj preprosta kot prejšnji roman; po izrazu in obliki sicer ni novum, je pa pisatelj domala skrajno dovršeno uporabil izrazna sredstva, ki so nam znana že iz prejšnjih njegovih del. Pripoved v prvi osebi je dala znatno večje možnosti za izpoved in neposrednost, zlasti še takrat, ko glavni junak razgalja svojo notranjost pred samim seboj. Hkrati pa je seveda uporabljane izpovednih prvin dalo romanu manj epsko podobo oziroma se je epičnost popolnoma izrazila le ob popisovanju dogajanja — in delno tudi v dialogu — čeprav so zlasti opisi podrejeni nekaterim omejitvam, ki jih (objektivna) realistična pripoved ne pozna. V romanu se prepletajo lirični odlomki, zlasti v zvezi z izpovedjo ljubezenskih čustev, refleksiv-

nosti, ki ima različne preobleke (roman je kar posut z aforizmi, strnjena meditacija itd.) in sorazmerno čista pripovednost, ki je potrebna, da lahko steče dinamika zgodbe (dialogi so v tem delu — razen v začetku — veliko bolj dinamični vložki in razkrivavci namenov in hotenj posameznih oseb kot pa nosivci dramatičnega zapletanja oziroma razpletanja dogajanja).

Selimović je v nekem pogovoru dejal, da se je »vse, kar je v njem (tj. v romanu *Trdnjava*) rečeno, zgodilo nekoč, nekje, nekje se dogaja, nekje se bo zgodilo.« Tako je pisatelj označil svojevrstno metaforičnost dela, ki ima videz zgodovinske (čeprav ne gre za zgodovinsko delo) in življenjske avtentičnosti. Pisateljevo oblikovanje in preoblikovanje življenja (v skladu z njegovo vizijo sveta) je torej ustvarilo podobo življenjske resničnosti v najpomembnejših značilnostih. S svojo simboličnostjo, ki je spletena okrog »trdnjave« in »trdnjavske« človekove zaprtosti, je roman izpovedal, da je »odpiranje človeka drugim ljudem edina možnost, da ostanemo ljudje in da se ne uničimo« (Odjek 1970, št. 7 in 8, str. 7). Delo ne prikazuje (ali skoraj nič) zgodovinskega dogajanja,

zato pa ima toliko več časovne (daljna preteklost, časovno nima okvira) barvitosti in ozračja, s tem pa je tudi dovolj zgovorno izpričana funkcija uporabljene snovi in dogajanja. Pisatelj je precej opustil patetičnost, ki smo jo lahko srečali v *Dervišu*, in je raje dokaj stvarno in bliže vsakdanji govoric izrazil čustva ter premišljal o zapletenih življenjskih vprašanih in moralnih dilemah, ki so človeka vznemirjale v preteklosti in ga tudi danes.

Nikakor ne bi mogli trditi, da nas je Selimović z romanom *Trdnjava* bodisi po izrazni ali vsebinski plati presenetil, pač pa je ponovno potrdil svojo pomembno ustvarjalno navzočnost, in to s stvaritvijo, ki je nedvomno dokazala njegovo umetniško moč. V prihodnje — po pisateljevih beseda — lahko pričakujemo, da bo obdelal po snovi sodobnejšo temo; torej bo posegel v naš čas in za zdaj ne bo nadaljeval tretjega dela trilogije. Morda smemo od Selimovića pričakovati tudi bolj drzen poskus na oblikovano-izraznem področju, kar bi bila — obenem s sodobno temo — v jugoslovanskem prostoru lahko pomembna osvežitev.

Gregor Kocijan

Poročamo — glosiramo

STRAH ZA PLAČILO

(Misli po festivalu festivalov
v Beogradu, od 8. do 12. januarja 1971)

1

Tudi če bi človek mogel spremljati in zbrano gledati vse prireditve in filmske predstave tega beograjskega filmskega praznovanja, bi bilo predrzno sestiti in pisati oceno tega dogodka. Kako to? Podjetnost beograjskih, srbskih in drugih jugoslovanskih filmskih

delavcev, ki so pripravljali in izvedli to prireditev, je neocenljiva iz več vzrokov. Praznovanja so vključevala vrsto prireditev: uradni program 35 na svetovnih festivalih nagrajenih filmov, poznovečerni programi tako imenovane podzemeljskega filma in avantgarde, poseben častni program z jugoslovanskimi ali celo svetovnimi premierami ter z drugimi zanimivimi projekcijami, programe za vojaško, delavsko in kmečko publiko, program za otroke. Poleg tega so organizirali